

MANU BUSSCHOTS

VAN DUURZAAMHEID NAAR DEEP CHANGE

HANDVATTEN VOOR ZELFZORG,
KLIMAATCOMMUNICATIE
EN MEER IMPACT MAKEN

Van
duurzaamheid
naar
deep change

Handvatten voor zelfzorg,
klimaatcommunicatie en
meer impact maken

Colofon

© 2023 Manu Busschots

Natuurlijk mag je delen uit dit boek gebruiken en verspreiden om deep change te bevorderen. Ik verwacht wel dat je daarbij de bron vermeldt. Afbeeldingen kun je niet zomaar overnemen met bronvermelding, want daar zijn aparte afspraken over. Neem hiervoor contact met mij op.

Voor dit boek is de belasting voor de natuur verlaagd door te kiezen voor bio-inkt, waterloos offset, een kleine oplage en vooral: gerecycled FSC-papier Everprint.

Eerste druk: maart 2024

Tweede druk: maart 2025

Omslag illustratie: Ineke Neutelings

Cartoons: © van Kanai.nl en Lodewijk Koster

Eindredactie 2e druk: Susanne Geuze

Vormgeving en drukwerk: BoekenGilde

NUR 800

ISBN 9789464913415

www.deepchangeacademy.nl

MANU BUSSCHOTS

Van
duurzaamheid
naar
deep change

Handvatten voor zelfzorg,
klimaatcommunicatie en
meer impact maken

Inhoudsopgave

1. *Het tij niet keren, maar bevaren* 11
Hoe gaat het met onze natuurlijke systemen en samenleving? Van duurzaamheid naar deep change. De valse hoop van afgedwongen overheidsingrijpen en technologische innovatie. Drie wegen naar verandering.
2. *Hoe persoonlijke verandering en systeemverandering hand in hand gaan* 35
Persoonlijke verandering als startmotor en medicijn voor onze zieke systemen. Sociale en psychologische krachten die systemen beïnvloeden. Zelf veranderen, maar niet alleen.
3. *Zelfzorg: zo blijft je motivatie en energie hoog (binnenwerk, deel 1)* 61
De uitdagingen van en tips voor goede zelfzorg voor duurzame doeners. Valse hoop van opgeven en aanpassen. Verdiepende zelfzorg en zingeving in een wereld in crisis.
4. *Je persoonlijke kracht vergroten (binnenwerk, deel 2)* 91
Werken vanuit levenslust en je diepste verlangen. Balanceren en koers houden. Support om je heen en natuurlijk groeien. Succesvolle creatie of innovatie. Meer dagen uit je week halen en effectiever worden.
5. *Je kracht samen met anderen inzetten voor meer impact (buitenwerk, deel 1)* 137
Groter veranderbereik, voorkomen van duurzame schijnbewegingen, veranderen door voor te leven, aansprekende verandervoordelen en een krachtige veranderaanpak. Valse hoop van een groter crisisbesef.
6. *Klimaatcommunicatie: campagnes en gesprekken (buitenwerk, deel 2)* 189
Effectieve beelden, voorbij de usual suspects komen, campagnes of gesprekken organiseren? Gesprekstechnieken, zoals deep canvassing en de zeven pijlers van KlimaatGesprekken. Lastige situaties.
7. *Ware hoop: het sociale kantelpunt naar een nieuwe beschaving* 227
We zijn eerder 'gekanteld' en ook snel. Zeven grondslagen voor de nieuwe beschaving en positieve signalen die laten zien dat het kan.

Bijdragen van gastauteurs:

- **Suzanne Pepping:** Doen wat klopt: de terugkeer van onze relatie met het geheel in leven, werk en maatschappij **Hoofdstuk 2, pagina: 57.**
Zelfstandig veranderkundige, facilitator en adviseur en begeleider bij de Deep Change Academy. lelieproject.nl.
- **Mirjam Tirion-Ietswaart:** Van gedoemde toekomst naar dynamisch heden **Hoofdstuk 3, pagina: 88.**
Coach en trainer, coauteur *Dagboek van de ziel* en begeleider bij de Deep Change Academy. mirjamtirion.nl.
- **Mariette Alblas:** De weg van droom naar daad **Hoofdstuk 4, pagina: 122.**
Bezielde verbeteraar van groeiende impactorganisaties. Begeleider bij maatwerkopdrachten van de Deep Change Academy. mariettealblas.nl
- **Femke van Bree:** Werken met de mens achter de functie **Hoofdstuk 5, pagina 176.**
Procesmanager bij de Rijksoverheid en begeleider bij de Deep Change Academy
- **Leonie Stekelenburg:** als het klimaat je gesprekspartners koud laat, hoe ontdooi je hun zenuwstelsel dan? **Hoofdstuk 6, pagina 204.**
Zenuwstelsel meesterschap-trainingen voor klimaatwerkers en begeleider bij de Deep Change Academy. leoniestekelenburg.nl
- **Viva Meessen en Alex Verheijden:** Over mieren en verbinden met al wat leeft **Hoofdstuk 7, pagina 234.**
Oprichters van Natuur Dat Zijn Wij: programma's waarin je ontdekt hoe je, in relatie met de natuur, je kunt verbinden met je eigen natuur natuurdatzijnwij.nl.

Changemakers aan het woord:

- **Frank van Zelst**, duurzaamheidsmanager gemeente Vlaardingen en deelnemer Deep Changemaker Circles: 'De positieve vibe in stand houden, dat is de truc' **Hoofdstuk 1, pagina 24.**
- **Elisah Pals**, initiatiefnemer Zero Waste Nederland en deelnemer Deep Changemaker Circles: 'Mijn keuzes hebben een beweging op gang gebracht' **Hoofdstuk 2, pagina 37.**
- **Manu Busschots**, oprichter KlimaatGesprekken en de Deep Change Academy en begeleider bij de Deep Change Academy: 'Ik was drie keer overspannen en dit is wat ik leerde' **Hoofdstuk 3, pagina 78.**
- **Bas Wijnen**, ondernemer en oprichter Vrijopnaam (zonnepanelen): 'Denk groot, begin klein' **Hoofdstuk 4, pagina 111.**
- **Femke Slegers**, campagnestrateeg Fossielvrij: 'Samen zijn we niet te stoppen' **Hoofdstuk 5, pagina 158.**
- **Sanne de Groot**, duurzaamheidsadviseur en manager bij TAUW en deelnemer Deep Changemaker Circles: 'Mensen die eigenaarschap tonen, kunnen het verschil maken' **Hoofdstuk 5, pagina 185.**
- **Johanneke van Marle**, docent aan de Hogeschool van Amsterdam en deelnemer Deep Changemaker Circles: 'Laten we studenten opleiden als change agent' **Hoofdstuk 6, pagina 199.**

Voorwoord

De manier waarop we nu samenleven, is niet vol te houden. Daarom kies ik niet langer voor het woord duurzaamheid. Want veel mensen associëren duurzaamheid met ‘volhoudbaar’: hoe kunnen we – met wat aanpassingen – toch blijven leven zoals we nu doen? Bovendien hebben bedrijven de term gekaapt in hun greenwashing.

Duurzaamheid straalt ook te weinig urgentie en diepgang uit. Niet duurzaamheid, maar deep change is nu nodig: holistisch herontwerp van onze samenleving. Wat bedoel ik daarmee, en belangrijker, hoe kun jij zelf bijdragen aan deep change? Daarover gaat dit boek.

Ik begon dit boek te schrijven tijdens de gortdroge zomer van 2022. Een jaar later – zomer 2023 – schreef ik de laatste passages, terwijl grote delen van Zuid-Europa in brand stonden. Nu het boek af is, najaar 2023, hebben we net een enorme verkiezingswinst gehad van de PVV, een partij die klimaatbeleid het liefst ‘door de shredder haalt’. Bij het aanscherpen van dit boek voor de tweede druk heeft Trump net weer de verkiezingen gewonnen. Dit laat glashelder zien hoe belangrijk het is om de wens én noodzaak tot groener beleid breder in te bedden in de maatschappij – anders blijven we een roepende in een woestijn. Alleen wanneer we opkomen voor diepgaand andere systemen, die voordelen opleveren op meerdere vlakken en voor zoveel mogelijk mensen, maken we kans van slagen.

Dit boek biedt houvast én handvatten. Houvast, voor wanneer het nieuws slecht is, of het werk frustrerend, vermoeiend en eenzaam. Handvatten, zodat ook jij het sociale kantelpunt naar een nieuwe beschaving dichterbij kunt brengen – met liefde en plezier. Ik nodig je uit om in actie te blijven en anderen te ontmoeten. Word je enthousiast van deze inhoud, dan ben je van harte welkom bij de Deep Change Academy: doe mee aan een van onze trainingen en sluit je aan bij de gemeenschap.

Veel leesplezier – en succes!

Manu Busschots, februari 2025

*Don't ask what the world needs.
Ask what makes you come alive.
Because what the world needs is people who have come alive.*
– Howard Thurman

Hoofdstuk 1

Het tij niet keren, maar bevaren

‘De anderhalve graad is dood’, kopte NRC begin 2023 (bron 1). Als je zo’n negatief bericht over het klimaat leest, zakt de moed je misschien wel in de schoenen. Waarom zou je dan nog verder lezen in dit boek? Omdat dit boek jou kan helpen – ongeacht hoeveel erger we de ecocrisis nog laten worden. Ik help je de moed niet te verliezen en te verkennen welke moedige daden zinvol zijn. En ik bied je handvatten voor die moedige daden.

Als we het tij niet kunnen keren, dan kunnen we het wel bevaren. Daar gaat hoofdstuk 3 over: hoe blijf je onder deze omstandigheden goed voor jezelf zorgen, zodat je de moed en kracht houdt die nodig is?

Ik hoop natuurlijk dat dit boek ook helpt de verschillende crises af te remmen – vooral de ecocrisis. En dat het zelfs bijdraagt aan herstel en de opbloei van een mooiere wereld. Hoe pakken we dat aan? Daarover gaan de hoofdstukken 4, 5 en 6. Ik maak hier gebruik van inzichten uit de psychologie en sociologie. Ook komen verschillende gastauteurs en changemakers in actie aan het woord. Zij laten zien dat werken aan deep change nu al gaande is en delen hun lessen met je.

Hoop is een werkwoord, zei milieuactiviste, systeemtheoreticus en filosoof Joanna Macy al (bron 2). Met dit boek nodig ik je dan ook uit om volop te doen: om op zoek te gaan naar de mindset, zelfzorg én acties waardoor je je beter gaat voelen. Actieve Hoop, noemt Macy dat – daarover later meer.

Eerst wil ik even met je kijken naar de doemberichten over de stand van de ecocrisis. Ik hoor je denken: is dat wel nodig? Waarschijnlijk weet je al hoe slecht we ervoor staan. Je wilt het anders. Maar hoe ‘anders’ dan? Hoe snel? En heeft het nog zin om te veranderen? Door samen naar dezelfde feiten te kijken, wil ik je laten zien hoe ik ben gekomen tot werken aan deep change, op de manier die ik beschrijf in dit boek.

Dit boek is optimistisch en oplossingsgericht, maar niet naïef. Ik schrijf dit terwijl ik me volledig bewust ben van hoe ernstig de situatie is. Juist

dat besef kan ook jou helpen om je groene voornemens te verstevigen en te verdiepen. Om je werk integraler en radicaler aan te pakken. Dat wil zeggen: samen met andere transities, en samen met een persoonlijke en culturele transitie. Zo wordt verandering deep change – en gaan we werkelijk op weg naar een andere beschaving. In het slothoofdstuk zoom ik daar verder op in.

Laten we eens de stand van zaken bekijken, anno 2023. Hoe staan we ervoor?

Negen planetaire grenzen

Bestaan er ecologische grenzen, waarbinnen we moeten blijven om als mensheid veilig en gezond te blijven leven op aarde? Dat vroeg een groep van wetenschappers zich in 2009 af. Hun zorgwekkende antwoord – ja, die grenzen zijn er en we staan er niet goed voor – publiceerden ze voor het eerst in het vooraanstaande tijdschrift Nature. Deze grenzen maakten ze meetbaar met behulp van negen planetaire grenzen, die ze in 2015 en 2023 opnieuw in kaart brachten. Conclusie: de situatie is verder verslechterd (zie figuur 1).

Eén van de grenzen gaat over de opwarming van de aarde: hoeveel extra broeikasgassen kan onze atmosfeer aan? Klimaatwetenschappers bestuderen die grens al tientallen jaren. In de rapporten van het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), onderdeel van de Verenigde Naties, verzamelen wetenschappers elke paar jaar hun inzichten. Dit zegt het laatste IPCC-rapport (maart 2023) over de opwarming:

“Klimaatverandering vormt een bedreiging voor het welzijn van de mens en de gezondheid van de planeet (zeer hoge zekerheid). Er is een snel sluitend venster van mogelijkheden om een leefbare en duurzame toekomst voor iedereen veilig te stellen (zeer hoge zekerheid). De keuzes en acties die in dit decennium worden geïmplementeerd, zullen nu en duizenden jaren lang gevolgen hebben (hoge zekerheid).” (bron 3)

Bam. Meer feiten heb je misschien niet nodig om diepgaande verandering te willen. Toch ga ik nog even door – hou vol. Want het is goed om tot je

door te laten dringen dat we er niet komen met een beetje 'CO₂-uitstoot beprezen of verbieden' – en daarna gewoon verdergaan met ons leven. Daarvoor zijn er ook te veel andere ecologische terreinen aangetast.

Op dit moment hebben we al zes van de negen grenzen overschreden:

1. Ontwrichting van ons klimaat
2. Verlies van biodiversiteit
3. De stikstof- en fosforkringloop
4. Landgebruik door de landbouw (aantasting van bossen)
5. Waterschaarste
6. Chemische verontreiniging, vervuiling (zoals plastics in het milieu)

Bovendien staan de planetaire grenzen niet op zichzelf: ze beïnvloeden elkaar. Een grote verandering van landgebruik in de Amazone (grens 4) kan bijvoorbeeld tot gevolg hebben dat inwoners van Tibet minder zoet water hebben (grens 5).

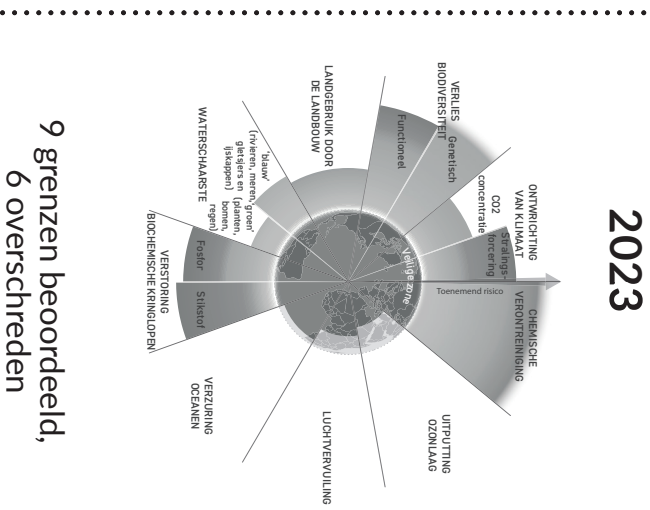
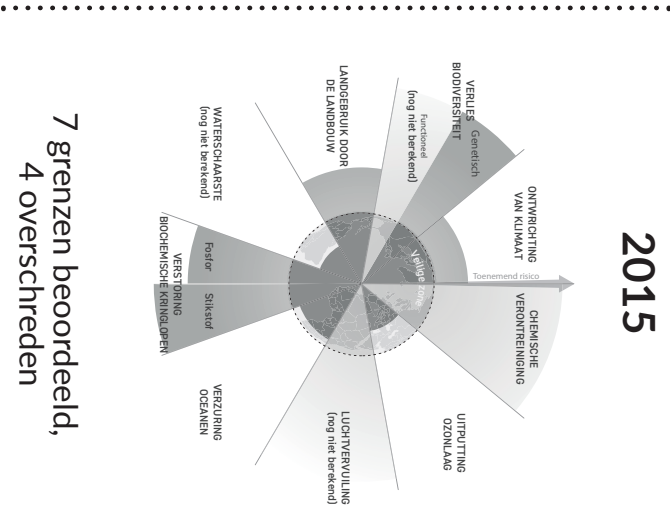
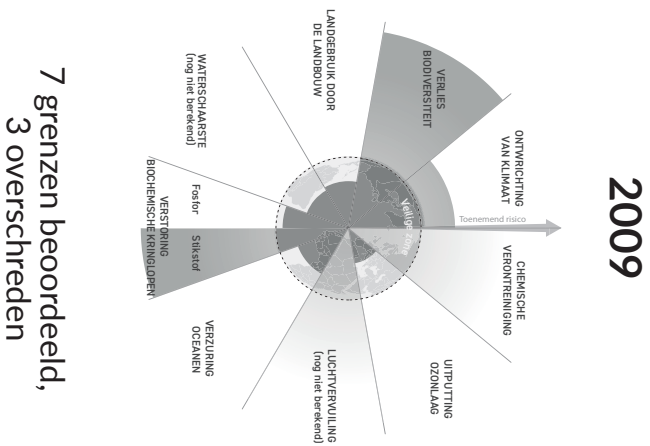
Gelukkig gaat het met drie grenzen (weer) goed: luchtvervuiling, oceaanzverzing en de ozonlaag. Het gat dat in de ozonlaag aan het ontstaan was, hebben we als mensheid weten te voorkomen en er treedt zelfs herstel op. Dat biedt hoop voor de toekomst: we hebben eerder een sociaal kantelpunt voor het milieu bereikt.

Willen we voorkomen dat de levens van mensen, dieren en planten worden bedreigd, dan moeten we alle negen grenzen respecteren. Ik licht drie terreinen toe waarvan de grens is overschreden: klimaat, biodiversiteit en chemische verontreiniging, ofwel vervuiling. Deze drie zijn het makkelijkst voor te stellen als 'levensondermijnd'. De urgentie wordt zo nog voelbaarder.

Drie golven van gevolgen

Wat gebeurt er wanneer we een planetaire grens blijven overschrijven?

Dat kun je samenvatten in drie golven. De eerste golf van gebeurtenissen is het terrein van natuurwetenschappers. Wat er daarna gebeurt (de tweede golf) kunnen andere wetenschappers, zoals biologen, medici en geografen, vrij goed voorspellen. Over de derde golf maak ik mij – als sociale wetenschapper, psycholoog in de praktijk en met m'n boerenverstand –

Figur 1: planetaire grenzen in 2009, 2015 en 2023.

het meeste zorgen. Dit is de maatschappelijke ontwrichting, die het leed van mensen veel groter maakt en ons vermogen om crises te bestrijden ondermijnt.

Voor klimaatverandering bestaat de eerste golf bijvoorbeeld uit hittegolven en droogte, maar ook uit meer regen en zeespiegelstijging. De tweede golf betekent bij klimaatontwrichting meer hittestress en -doden, nieuwe ziektes, meer mislukte oogsten en hongersnoden, meer overstromingen en dijkdoorbaken en de uitsterving van koraalriffen. Klimaatwetenschappers beschrijven zogenaamde 'tipping points': passeren we de twee graden opwarming, dan is de kans meer dan 50 procent dat natuurlijke processen het klimaat verder ontwrichten. Het poolijs smelt bijvoorbeeld, waardoor oceaanwater nog meer warmte opneemt. En de eeuwig bevroren toendra ontdooit, waardoor methaan vrijkomt – een krachtig broeikasgas, dat de aarde vervolgens nog sneller doet opwarmen.

De derde golf is nog ingrijpender. Denk aan mensen die hun werk kwijtraken, overvolle ziekenhuizen, nieuwe tropische ziektes waardoor elke familie getroffen wordt, miljoenen vluchtelingen, voedsel- en waterconflicten, verstoring van de aanvoerketens van spullen en voedsel en zoveel crises tegelijk dat het normale leven dat we nu kennen, verandert in een constante strijd om te overleven. Deze drie golven zijn alleen al voor klimaatontwrichting voorspeld en voorstelbaar.

Ook voor het verlies van biodiversiteit zijn de drie golven ingrijpend en ontwrichtend. De eerste golf betekent dat veel plant- en diersoorten uitsterven. Op zichzelf al afschuwelijk. De tweede golf houdt in dat planten en dieren die afhankelijk waren van deze soorten het ook moeilijk krijgen of uitsterven – inclusief de planten en dieren die wij eten. Gevolg: voedseltekorten en nieuwe ziektes. Bovendien wordt onze leefomgeving instabieler. Wat betekent dat? Voorbeeldje: wanneer planten niet meer groeien, slijt de bodem sneller, waardoor minder landbouwgrond overblijft en onze infrastructuur beschadigt. Doordat planten niet meer groeien, verandert ook het klimaat. De derde golf is ontwrichting door alle tekorten, instabiliteit en ziektes. Oorlogen, vluchtelingen en veel doden. Alleen al door het instorten van de biodiversiteit is dat voorstelbaar.

Voor de toenemende vervuiling – chemische verontreiniging – kun je net zo'n opsomming van drie golven maken. Nu al treffen wetenschappers steeds vaker microplastics, PFAS en resten van insecticiden aan in de lichamen van mensen en in ons eten. Dat is de eerste golf van gevolgen, die nog geen halt is toegeroepen. Het mediagenieke project The Ocean Cleanup is slechts symptoombestrijding voor dit soort vervuiling. De tweede golf houdt in dat planten- en diersoorten misvormd raken, minder vruchtbaar worden, hun voedingswaarde achteruitgaat, en ze uitsterven. Tijdens de derde golf worden soorten die in de eerste golf niet direct werden bedreigd, alsnog geraakt. Ook mensen. In het westen konden we ons drinkwater bijvoorbeeld eerder nog schoonhouden, maar het lukt steeds minder om onze lichamen schoon te houden van deze chemische vervuiling, omdat de stoffen in al ons eten zitten. Gezond voedsel – zonder microplastics en pesticiden – wordt schaars. De zoektocht naar dit gezonde voedsel wordt moeilijker door persoonlijke drama's van toegenomen ongewenste kinderloosheid, miskramen, ziektes in de familie et cetera.

Adem even diep in en uit. Het is veel, om dit zo achter elkaar te lezen. En let op: deze golven van klimaatverandering, biodiversiteitsverlies en toenemende vervuiling gebeuren allemaal tegelijkertijd. Er komen meer vluchtelingen naar Europa door een waterconflict in Noord-Afrika, terwijl we in een pandemie zitten, terwijl de schappen in de supermarkt halfleeg zijn door een mislukte oogst, terwijl je hoort dat je vakantie niet doorgaat vanwege bosbranden, terwijl je net je baan kwijt bent vanwege een verstoring in de productieketen waarin je bedrijf werkzaam was.

Misschien hoor je wetenschappers weleens waarschuwen voor een 'zesde massa-uitsterving' (bron 4 t/m 14). Die term klinkt vrij abstract. Maar wanneer je het verhaal hierboven leest – drie golven van gevolgen van 'slechts' drie van de negen planetaire grenzen! – kun je je er waarschijnlijk meer bij voorstellen en voelen. Mogelijk word je er bang, ongerust, verdrietig of cynisch van. Daarom wil ik je in dit boek houvast bieden, op twee manieren. Ten eerste: ja, het leven gaat de komende decennia steeds meer van ons vragen, maar het is aan ons hoe wij antwoorden. Ik geef houvast voor frisse moed, zelfzorg en zingeving in moeilijke tijden. In het hoofdstuk over klimaatcommunicatie staan tips om met anderen in

verbinding te komen of te blijven, juist als het moeilijk wordt. Zodat we ons hier samen doorheen slaan.

Ten tweede: niemand weet hoe de toekomst eruitziet. Daarin kan de wetenschap geen zekerheid geven, omdat het afhangt van veel factoren die nog kunnen veranderen, door onze invloed te pakken of door onvoorspelbaarheid. De hoofdstukken over je kracht vergroten en over hoe jij die kracht goed inzet helpen om jouw invloed te vergroten. Zodat we kunnen redden wat er te redden valt én beginnen met bouwen aan een nieuwe beschaving.

Eén ding is zeker: we kunnen niet blijven leven zoals we nu doen. En dat moeten we ook niet willen. De term duurzaamheid, ofwel volhoudbaarheid, is dan ook misplaatst. Óf we verbouwen de fossiele industriële samenleving de komende tien tot twintig jaar grondig, óf klimaatontwrichting en andere ecoscheuren in het levensweb veranderen de samenleving voor ons. Waarschijnlijk wordt het een combinatie van die twee. Persoonlijk kies ik liever voor zelf veranderen en aan de slag voor een mooiere wereld, dan móeten veranderen door een slechtere wereld. Misschien denk jij er ook zo over – maar dat zal niet voor iedereen gelden, want veel mensen hebben nu eenmaal moeite met verandering. Daarom geef ik je in dit boek ook handvatten om verandering acceptabeler of aantrekkelijker te maken.

Tien transities

Hoogleraar Jan Rotmans, expert op het gebied van systeemtransities, beschrijft tien transities die nodig zijn om de wereld leefbaar te houden en te verbeteren. Alleen de eerste vier zijn ecologisch van aard. De andere transities ondersteunen de ecologische veranderingen en dragen bij aan oplossingen voor andere maatschappelijke uitdagingen.

De vier ecologische transities zijn:

1. Energietransitie

De overgang van fossiele brandstoffen naar hernieuwbare energiebronnen, van een centraal naar decentraal energiesysteem, en van top-down naar bottom-up organiseren van energie, om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen en duurzaamheid te bevorderen.

2. Grondstoffentransitie

Het streven naar duurzaam beheer van natuurlijke hulpbronnen, door elk product als een verzameling grondstoffen te gaan zien en behandelen. Minder afhankelijk worden van niet-hernieuwbare materialen.

3. Circulaire transitie

Een economisch en fiscaal model bevorderen waarin we materialen hergebruiken, recyclen en herstellen, zodat er minder afval is en we efficiënt gebruik stimuleren.

4. Landbouw- en voedseltransitie

De transformatie van landbouw- en voedselsystemen naar duurzamere praktijken, zoals biologische landbouw en lokaal geproduceerd voedsel, en radicale herontwerp van landbouwsubsidies.

En de zes maatschappelijke transitie zijn:

5. Ruimtelijke transitie

Heroverweging en herinrichting van stedelijke en landelijke gebieden om duurzame ontwikkeling en efficiënt gebruik van ruimte te bevorderen, inclusief gebruik van water, natuur en infrastructuur.

6. Financiële transitie

Aanpassing van financiële systemen. Van een ondoorzichtige sector, naar een transparante sector. Van veel te complex, naar eenvoudiger. Van de klant die volgt, naar de klant die leidt. Met als uiteindelijke doel dat geld en financiële instellingen weer dienstbaar zijn aan de werkelijke economie en de ecologie.

7. Onderwijs transitie

Vernieuwing van onderwijsmethoden en -curricula, zodat leerlingen crisisbestendig worden. Met platte organisaties en ontwikkelingsruimte voor docenten, zodat leerlingen betekenisvol onderwijs krijgen dat hen voorbereidt op een nieuwe economie en samenleving.

8. Zorgtransitie

Transformatie van gezondheidszorgsystemen om meer nadruk te leggen op preventie, welzijn, samenredzaamheid en holistische benaderingen van gezondheid.

9. Sociale transitie

Streven naar meer rechtvaardige en inclusieve samenlevingen, waarbij sociale gelijkheid, actief burgerschap en diversiteit worden bevorderd.

10. Democratische transitie

Rotmans noemt dit zelfs de ‘moeder aller transities’: er is nog geen duidelijk alternatief, maar het is wel duidelijk dat de huidige democratie niet langer houdbaar is. Een open democratisch bestuur vraagt om meer participatie en transparantie. Burgerberaden zijn daarbij een veelbelovende ontwikkeling.

De veranderingen die we nodig hebben, zijn groot. Je zou kunnen denken: te groot. Maar ik ben optimistisch. Allereerst omdat het draagvlak voor ‘groen’ gelukkig óók groot is! Dat geeft hoop voor de klimaatkanteling. Is het lastig? Absoluut. Meer bron voor actieve hoop is dat we eerder succesvolle, diepgaande verandering hebben gezien. Denk aan de afschaffing van apartheid en segregatie in de Verenigde Staten, het verdwijnen van roken uit ons dagelijks leven, en de massale overstap van kolen naar gas die Nederlandse huishoudens in de jaren zestig maakten.

Willen we verandering succesvol maken, dan kunnen we veel leren uit de geschiedenis en sociale wetenschappen. Klimaatverandering tegengaan heeft voor het grootste deel te maken met keuzes en gedrag. Mensen willen best kiezen voor een klimaatvriendelijkere samenleving, wanneer zij die samenleving als ‘beter’ zien. Niet omdat het moet, maar omdat het inspireert, verbindt en goed voelt. Het is dus belangrijk dat we verandering op de goede manier aanpakken.

Duurzaam kán eigenlijk niet meer

We kunnen het tij niet keren met een beetje duurzaamheid, wat minder broeikasgassen uitstoten, een beetje minder uitstervende soorten of een beetje minder vervuilende stoffen. Zelfs als je econeutraal wilt zijn, leg je je neer bij overschreden planetaire grenzen en onnodig leed. Wil je werkelijk zonniger naar de toekomst kijken, dan ga je voor ecopositief. Op een manier die het systeem verandert.

Houd je je al langer bezig met duurzaamheid, dan sta je misschien niet meteen te springen om het begrip duurzaamheid in te ruilen voor deep

change. Want is de oorspronkelijke definitie van duurzaamheid niet: 'kunnen voorzien in de behoefte van de huidige generatie, zonder het vermogen om te voorzien in de behoefte van de toekomstige generaties te schaden' (Brundtland Commissie, 1987)?

Inderdaad, dat klinkt prachtig. Maar het is onmogelijk. Want we schaden de behoeftes van de toekomstige generaties nu al. Op andere plekken op aarde, en soms ook hier in het westen. Deze oorspronkelijke definitie van duurzaamheid is te pijnloos om waar te kunnen zijn. Bovendien stelt ze de mens te veel centraal en houdt ze te weinig rekening met de 'oneindige behoeftes' van de mensheid, die steeds maar worden aangejaagd door marketing en vrije marktwerking.

De vraag is nu: hoe gaan we de pijn verdelen en verzachten? Dit boek biedt, door te werken aan deep change, ook handvatten om te leren omgaan met pijn en te voorzien in je eigen behoeftes. Juist als toenemende instabiliteit en schaarste het de komende decennia steeds moeilijker maken om in die behoeftes te voorzien.

Er is nog een reden dat het woord 'duurzaam' niet meer passend is: dit begrip is gekaapt door partijen die verre van duurzaam bezig zijn. Soms bewust. Maar veel vaker zie ik dat mensen – en dus bedrijven – gewoon niet weten wat er echt nodig is om onze ecosystemen te herstellen. Denk bijvoorbeeld aan 'duurzame melkpakken' of 'duurzaam vliegen'. Dit is nog een reden waarom ik liever over deep change praat, dan over duurzaamheid: een nieuw woord kan minder makkelijk worden gebruikt voor greenwashing. Want je kunt je voorstellen dat een consument minder makkelijk gelooft in 'deep change-melkpakken' en 'deep change-vliegen'. Een fris concept, zoals deep change, maakt beter duidelijk wat het doel is. Niet hetzelfde concept in een nieuw jasje, maar dingen écht anders doen. We hebben 'deep change-boerderijen nodig' (verderop in dit boek geef ik daarvan een voorbeeld), en 'deep change-vervoer'.

Wat ik precies bedoel met deep change, vertel ik in de volgende paragraaf. De snelle versie: deep change is verwant met regeneratief en 'netto positief', maar gaat verder. Het gaat niet alleen om groene verandering

(voor alle planetaire grenzen), maar ook om sociale verandering. En het gaat óók over persoonlijke en culturele verandering.

Deep change is radicale en integrale verbetering van de wereld en onze systemen

Deep change houdt ten eerste in dat je radicaal werkt aan een groenere wereld. Je streeft naar ecopositief. Dat wil zeggen dat je met je activiteiten meer teruggeeft aan de natuur, dan dat je neemt. Bijvoorbeeld door een betegelde tuin te verbouwen naar een groene tuin, met inheemse planten. Of door als bedrijf de schade van je activiteit tot een minimum te beperken en daarnaast je winst te investeren in waterzuivering en bosaanplant. Hoe onderscheid je een duurzame schijnbeweging van echte deep change? Daarover lees je meer in hoofdstuk 5.

Deep change houdt ten tweede in dat je integraal werkt aan de wereld. Je streeft naar opbloei van ál het leven. Het gaat dus om meer dan mensen. En het gaat om meer dan 'groene' verbeteringen. Goed klimaatbeleid let – vanuit de deep change-mindset – niet alleen op vermindering van de CO₂-uitstoot, maar kijkt naar alle planetaire én sociale grenzen.

volgt deep change het *Donuteconomie*-model van Kate Raworth (bron 15). We bouwen aan een samenleving waarin we letten op de maximale belastbaarheid van onze natuurlijke omgeving – de buitenkant van de donut, de planetaire grenzen. We letten ook op de minimale voorwaarden voor ons welzijn, bijvoorbeeld inkomen en gezondheid – de binnenkant van de donut. De ambitie is dus niet een 'volhoudbare' wereld, maar een opbloeiende wereld. Voor al het leven, inclusief jouw eigen leven als deep changemaker.

Deep change is een verandering van onze binnenwereld en cultuur

Deep change gaat nog verder. Want dingen die in de buitenwereld gebeuren (doen), zijn vaak symptomen van hoe onze binnenwereld ervoor staat (denken en voelen). Anders eten, anders reizen en anders omgaan met spullen vereist niet vooral een technische transitie. Het betekent een sociale transitie – een verandering van normen en waarden. Dat vraagt ons om te leren anders gelukkig te zijn, en met elkaar andere sociale afspraken te maken. Ik ben ervan overtuigd dat het van ons vraagt om ten diepste een andere relatie te hebben met de natuur om ons heen, en in te zien dat wij zelf natuur zijn. In plaats van het dominante westerse paradigma dat wij de natuur gebruiken en beheersen (bron 16).

Diep change is samen liefdevol proberen

Diep change is dus groot en complex in de buitenwereld, én vraagt veel van onze binnenwereld. Het zou pretentiefus zijn om te doen alsof ik wist hoe we dat allemaal gaan aanpakken. Dit boek is dan ook bedoeld als handleiding om te streven naar diep change, en daar jouw eigen rol in te pakken. Een handleiding om te navigeren in onzekerheid. Een aanmoediging om moedige stappen te zetten, soms tegen de stroom in. Een oproep om dat samen te doen met anderen en je leefomgeving, zodat we gaandeweg leren hoe we diepgaand veranderen. Deze manier van werken helpt niet alleen om diep change te bereiken, het is al diep change. Samen, liefdevol proberen en ontdekken is diep change.

In het slothoofdstuk geef ik met zeven grondslagen mijn voorzet voor een mogelijke nieuwe beschaving, die diepgaand anders en beter voor al het leven is. Nu vertel ik eerst over het pad daar naartoe.

Valse hoop 1: Kan een ecodictatuur ons redden?

De urgentie is zó groot en het is zó moeilijk om iedereen mee te krijgen in radicale verandering, dat gedachtes over het afdwingen van die verandering heel aantrekkelijk kunnen zijn. Waarom draaien we niet gewoon aan de knoppen van politiek en recht? Er zijn voorbeelden waarbij het dan eindelijk een keer opschiet. Jarenlang sprak Nederland vrijblijvende ambities over afval af met de verpakkingsindustrie, maar dat leverde nauwelijks wat op. Zodra het statiegeld voor plastic flesjes was ingevoerd, daalde het plastic afval op straat drastisch.

Zo'n voorbeeld laat inderdaad zien dat regulering helpt en nodig is. Maar dat wil nog niet zeggen dat een overheid met ondemocratische

handhaving eindelijk de verandering die nodig is voor elkaar zou krijgen. Het grootste 'experiment' dat we daarin allemaal kennen, is de aanpak van de coronacrisis: die ging met harde hand, op basis van enorm draagvlak, want vrijwel iedereen voelde de urgentie. Zelfs daar zag je dat niet voor alles draagvlak was. En dat het draagvlak minder werd,

naarmate de crisis langer duurde. In de eerste lockdown lieten mensen massaal hun auto staan, maar in de derde lockdown gebeurde dat al een stuk minder. Het werd steeds moeilijk om de regels vol te houden vanuit 'angst en moeten'.

Een ecodictatuur zou nooit werken voor de klimaatcrisis, omdat deze maatregelen niet een paar jaar duren. Hele generaties moeten ze kunnen volhouden. Bovendien was er in het begin van de coronacrisis groot draagvlak, in (bijna) alle politieke stromingen. Voor de grote veranderingen die de ecocrisis van ons vraagt, is het dus nodig om te werken aan dat draagvlak. Anders duurt die 'dictatuur van de meerderheid' ook maar tot aan de volgende verkiezingen.

Toch heb ik vooral een principiële bezwaar tegen deze weg naar 'opbloeien van al het leven'. Hoe redden we het leven op aarde, als dat betekent dat we leven moeten onderdrukken? Dat klinkt als een gevaarlijke glijdende helling. Er zijn helaas vaker vreselijke dingen gebeurd in de geschiedenis, omdat mensen dachten dat dit nodig was voor de goede zaak. Ik streef ernaar om geen, of zo min mogelijk, slechte dingen te doen voor 'iets goeds'. In dit boek wil ik laten zien dat – en hoe – dit kan voor de ecocrisis. Wil je daar meer over weten, lees dan deze *Correspondent*-artikelen van journalist Jelmer Mommers: 'Op een ecodictatuur zit niemand te wachten' (bron 17) en 'De kiezer is klaar met moeten' (bron 18).

Bovendien laat wetenschappelijk onderzoek zien dat democratische landen vaak beter milieubeleid hebben dan autoritaire regimes, of dat het beeld op zijn minst wisselend is (bron 19). Hier valt dus geen doorbraak te verwachten. Dictaturen schenden sowieso een aantal sociale mensenrechten, terwijl deep change ook over sociaal welzijn gaat.

Een ecodictatuur is dus valse hoop. Het is een moreel verwerpelijk idee, dat op de lange termijn niet werkt. Betere regulering door de overheid is wel wenselijk en effectief, zeker als dat gepaard gaat met democratisch draagvlak. Wat dat betreft is een van de kerneisen van klimaatbeweging Extinction Rebellion, om burgers mee te laten beslissen

via burgerberaden, heel sterk. Zowel het huidige democratische politieke systeem als autoritaire regimes zijn niet in staat gebleken tot voldoende zorg voor onze leefomgeving.

Tot slot moeten we in het hopen op een ecodictatuur en streng ingrijpen niet vergeten dat bij de overheid die zo'n ecodictatuur voor elkaar zou moeten krijgen, ook honderdduizenden mensen zouden moeten werken die als ambtenaar zo willen werken. In het kader lees je het verhaal van een ambtenaar, die een changemaker in actie is.

Changemaker in actie

Duurzaamheidsmanager Frank van Zelst: 'De positieve vibe in stand houden, dat is de truc'

'Programmamanager duurzaamheid, is dat niks voor jou?' vroeg een Vlaardingse wethouder in 2012 aan Frank van Zelst. Daar moest Frank, op dat moment programmamanager dienstverlening bij dezelfde gemeente, eerst eens diep over nadenken. 'Het thema duurzaamheid stond op dat moment ver van me af,' vertelt hij. Inmiddels is zijn duurzaamheidsteam gegroeid van één naar vijftien personen, en heeft hij iedereen met wie hij samenwerkte aangestoken met zijn pragmatische enthousiasme voor een duurzame werkwijze. Over klimaathandafdruk gesproken ...

Achteraf kan Frank zich nog verbazen over de tamelijk radicale ommezwaai in zijn denken. 'Tien jaar geleden stond duurzaamheid nog niet zo op de agenda,' vertelt hij. 'Maar de GroenLinks-wethouder was heel ambitieus op dat vlak en zocht ondersteuning. Pas toen ik serieus over zijn voorstel ging nadenken, realiseerde ik me dat het thema heel belangrijk is.'

Duurzaam is duur

Frank ging zich inlezen, voerde gesprekken en werd heel enthousiast. Maar op dat moment deelde hij dat enthousiasme vrijwel alleen met de wethouder. 'De gedachte was nog steeds: duurzaam is duur,' vertelt hij. De eerste jaren was hij dan ook vooral bezig met bewustwording vergroten en

enthousiasme en draagvlak creëren. 'Ik had amper budget en geen mandaat: vanuit mijn functie kon ik niemand vertellen: zo gaan we het doen.' Sturen zonder macht en met nauwelijks budget is niet eenvoudig. Toch begonnen er geleidelijk dingen te schuiven. Frank: 'Ik luisterde vooral goed en ging samen met de ander bekijken hoe iets duurzamer kon en waar ik bij kon helpen. Als dat lukte, hees ik de ander op het schild: kijk eens wat goed! Zo werden mensen stapje voor stapje aangestoken.'

Goed luisteren en successen vieren

Voorbeelden genoeg. Bij aanbestedingen voor wegenonderhoud was Vlaardingen één van de eerste gemeenten die gingen werken met de CO₂-prestatieladder. Aannemers die een opdracht willen krijgen van de gemeente, moeten nu laten zien in welke mate duurzaamheid een rol speelt in hun werkwijze. De gemeente plaatste voortvarend elektrische laadpalen en ging duurzaam inkopen, de eerste elektrische bedrijfswagen kwamen en de catering in het gemeentehuis werd duurzaam. 'Iedere actie startte ik samen met anderen op en we vierden onze successen,' deelt Frank zijn succesformule.

Geleidelijk ging hij ook met externe partijen samenwerken. 'Zo was er in Vlaardingen weinig ruimte voor windmolens,' geeft hij als voorbeeld. 'Die mochten alleen langs de Nieuwe Waterweg komen te staan en zeker niet in het recreatiegebied Broekpolder, was het algemene gevoel. Aanvankelijk was er behoorlijk wat weerstand. We zijn toen samen met het Vlaardings Energiecollectief met de bewoners in de stad in gesprek gegaan en hebben geluisterd naar hun zorgen en wensen. Hier hebben wij onze plannen op aangepast en uiteindelijk zijn de plannen voor zeven windmolens unaniem door de raad aangenomen.' De sleutel naar deze verandering? 'Steeds goed luisteren naar wat er speelt en zoeken naar een gezamenlijk belang. Hier was dat: windmolens zijn niet mooi, maar ze leveren inkomsten op die we kunnen gebruiken voor maatschappelijk nut in onze eigen stad.'

Gelijkgestemden samenbrengen

Ook gelijkgestemden samenbrengen is een methode die Frank graag gebruikt. Regelmatig organiseerde hij duurzaamheidsontbijten. En in 2016 was er zelfs een heuse Vlaardingse Klimaatop, met visionair architect Thomas Rau als keynote spreker. 'Daar kwamen 250 mensen

op af, de zaal puilden uit,' vertelt hij. 'De Nederlandse klimaatgezant kwam langs. En de voorzitter van de Sociaal-Economische Raad (SER) had een videoboodschap ingesproken voor de deelnemers. Het Klimaatverbond was vertegenwoordigd, maar ook de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en de gedeputeerde van de provincie. Er was een mooie mix tussen lokale en landelijke organisaties, allemaal uit het netwerk dat ik intussen had opgebouwd.'

Het in stand houden van de positieve vibe is volgens Frank essentieel voor om de beweging richting duurzaamheid uit te bouwen. Goede voorbeelden belichten speelt daarin en belangrijke rol. 'Vroeger was ik Mister Duurzaamheid, inmiddels zijn alle mensen met wie ik heb samengewerkt doorgedaan in die duurzame werkwijze en is het bredere beweging geworden.'

Op zoek naar versnelling

Nu hebben Frank en zijn team miljoenen budget tot hun beschikking, deels gemeentegeld en deels rijkssubsidies. Zijn team bouwt hij nog altijd geleidelijk uit met gedreven mensen. Begin dit jaar deed Frank mee aan de Deep Changemaker Circles. 'Binnen ons eigen team is iedereen intrinsiek gemotiveerd. Maar andere collega's, woningcorporaties en bedrijven doorlopen hun eigen proces, in hun eigen tempo. Ik zocht een plek waar ik kon leren hoe je dit proces kunt versnellen en hoe je mensen laat ervaren dat we samen een grote klus te klaren hebben. Ik zocht verdieping van de inzichten die ik met NLP, Verbindend Veranderen en Systemisch Werken had opgedaan.'

Deelname bracht hem naar eigen zeggen een aanscherping van hoe hij voor verandering moet zorgen. 'Ik realiseer me dat ik onbewust bekwaam was. Ik kan nu beter woorden geven aan het verhaal, zowel richting mijn team als naar andere partijen. Ik heb meer bewustzijn gekregen over de onderliggende theorieën en ik heb mijn eigen kracht en mijn valkuilen beter leren kennen. Ik ben geen activist, daar voel ik me ook niet comfortabel bij, maar door de circles ben ik me ook in mijn persoonlijke leven meer bezig gaan houden met duurzaamheid. En dat draag ik over aan mijn team en de mensen om me heen.'

Anderen over ons

Over dit boek

Maurits Groen, ondernemer (o.a. Kipster, WakaWaka, Bamboi) en oud-winnaar van de Trouw Duurzame Top 100:

“Al decennia probeer ik bij te dragen aan een rechtvaardige verduurzaming van de samenleving. Daarom ben ik blij dat dit boek, met deep change, ook een integrale en urgente aanpak van duurzaamheid nastreeft. Het prikkelt en daagt de lezer persoonlijk uit: ‘Wie wil ik zijn in het licht van de ecocrises?’ én biedt handvatten om zoveel mogelijk bij te dragen.”

Dr. Reint Jan Renes, lector psychologie voor de duurzame stad, Hogeschool van Amsterdam:

“Fijn hoe dit boek de lezer inspireert om vol goede moed duurzaam voor het klimaat in actie te zijn. Extra fijn dat het de lezers handvatten geeft voor meer impact maken, door de kracht van voorleven en door de kracht van gesprekken en projecten die meer dan de groene bubbel bereiken.”

Michel Scholte, impactondernemer (CSR Academy, Impact Institute, True Price) en oud-minister van de Nieuwe Economie:

“Een transitie naar een klimaatvriendelijker economie kan alleen als iedereen meedoet – ook jijzelf. Vandaar dat dit boek zo belangrijk is: het is een prachtige routekaart die je laat ver‘zelve’ om (de wereld) echt positief te ver‘anderen’. Dat wil zeggen, het helpt je onze wonderschone wereld te doorvoelen en geeft praktische tips om hiermee meer mensen te betrekken bij de beweging voor een beter leefklimaat.”

Wil jij meebouwen aan een ecopositieve, sociale wereld?
Dan is dit boek er voor jou.

Hoe kies je het juiste werk met de meeste impact? Hoe trek je daarbij de mensen aan die jouw positieve impact nóg groter maken? Wat kun je doen om duurzame schijnbewegingen te voorkomen – en wanneer doe je eigenlijk ‘genoeg’? Hoe voer je verbindende gesprekken en succesvolle campagnes over ingewikkelde onderwerpen zoals de klimaatcrisis? En niet te vergeten: hoe blijf je intussen zelf hoopvol, energiek en in balans?

In een inspirerend betoog moedigt Manu Busschots je aan om jouw eigen kracht beter te leren kennen, groter te maken en effectief in te zetten voor een betere wereld. Die nieuwe wereld vraagt om meer dan duurzaamheid: ze vraagt om *deep change*.

Deep change is geen toekomstdroom. De beweging is al ingezet: inspirerende *changemakers* delen in dit boek hun ervaringen. En ze laten zien hoe ook jij kunt bijdragen aan systeemverandering.

Van duurzaamheid naar deep change is een aanmoediging en kompas voor iedereen die het leven liefheeft en graag volop wil bijdragen.

‘Met dit boek heb je de belangrijkste handvatten in handen om aan de slag te gaan – en vooral door te zetten – in de tegenwind die hoort bij elke diepe verandering.’ – Helga van Leur, klimaatfluencer, ambassadeur weer, klimaat en duurzaamheid

Over de auteur

Manu Busschots (1977) studeerde sociologie en specialiseerde zich sinds 2016 in klimaatpsychologie. Hij is oprichter van de Deep Change Academy en heeft ruim 15 jaar ervaring als coach en trainer van leiders en professionals, steeds meer op het gebied van duurzaamheid. De ook door hem opgerichte stichting KlimaatGesprekken groeide in een paar jaar uit van één workshopreeks in zijn huiskamer tot een landelijk fenomeen dat veel media-aandacht kreeg en verschillende duurzaamheidsprijzen won.

TIPS VAN DE OPRICHTER VAN
KLIMAATGESPREKKEN